

EHL-İ HADİS - EHL-İ RE'Y AYRIŞMASI

FIKHÎ Mİ, İTİKÂDÎ Mİ?

Yrd. Doç. Abdurrahman HAÇKALI*

The Conflict of Ahl al-Hadith – Ahl al-Ra'y is Juridical or Creedrelated?

Early muslim scholars are usually classified in two major group based on their attitudes about of ijtehad (discretion). But, from the standpoint of that attitude, there aren't sufficient explanatory evidence. We think, this disagreement is concerned with their attitudes about belief topics. In this article, we studied to indicate evidence of this opinion.

GİRİŞ

İlk dönem İslâm alimleri arasındaki tartışmaların, yöntem farklılıklarının ve gruplaşmaların sonraki gelişmeleri önemli oranda etkilediğini biliyoruz. Sebebi ne olursa olsun, ayrışmaların, gelenekte yapılan çalışmalara doğru bir şekilde yansıtılmalarını söylemek zordur. Bu sınıflandırmalardan biri *Ehl-i Hadîs - Ehl-i Re'y*' olarak karşımıza çıkar ve –etkisi uzun süreli olsa da- daha çok hicrî II. ve III. asır alimlerini içerir. Bu ayırım, İslâm hukuk tarihi çalışanları tarafından, fikhî tutum esas alınarak yapılır. Ancak, bu açıdan bakıldığında açıklanamayan bazı problemler içerdiği görülmür. Ayırım, gelenekte, *Hicaz Ekolü* ve *Irak Ekolü* olarak yapılmakta olsa da, fikhî açıdan buna esas olabilecek kriterlerdeki sıkıntı nedeniyle Ehl-i Hadîs – Ehl-i Re'y sınıflandırmasının bundan farklı olduğuna dikkat çekenler de vardır.² Bu ayrışmada nelerin etkili olduğu hususunda görüş birliğinden söz edilemez. Ancak, daha çok itikâdî konularla ilgili tutum/duruştan beslendiği anlaşılan bu ayrışmanın, fikh ek-seninde öne çıkarılması, meseleyi mecrâsından uzaklaştırmakta, o dönem İslâm hu-

* Yüzüncü Yıl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi e-mail: abhackali@yahoo.com.

¹ Hayreddin Karaman, *İslam Hukukunda İctihad*, İstanbul, 1996, s. 94 vd; M. Ebû Zehra, *Ebû Hanîfe, Dâru'l-Fikr*, ty., s.92 vd.; M. Esad Kılıçer, *İslâm Fıkıhında Re'y Taraftarları*, Ankara 1994, s.65 vd.; a.mlf., "Ehl-i Re'y", *DİA*, X, 520-524; Sönmez Kutlu, *İslâm Düşüncesinde İlk Gelenekçiler*, Ankara 2000, s. 39 vd.,64 vd, 175, 177, 181, ; H. Yunus Apaydın, Nasırları Anlamada Yetki ve Yöntem Sorunu, *Marife*, yıl 2, sy. 1, s. 7-24. s.10 vd; Joseph Schacht, *The Origins of Muhammedan Jurisprudence*, Oxford 1975, s. 6 vd., 21 vd.,61 vd., 253-257; N. J. Coulson, *A History of Islamic Law*, Edinburgh 1990, s.46 vd; Ahmet Hasan, *İlk Dönem İslâm Hukuk Biliminin Gelişimi*, çev. Haluk Songur, İstanbul 1999, s.151 vd.; Abdullah Aydınlı – Salim Ögüt, "Ehl-i Hadis", *DİA*, X, 507-512.

² Karaman, a.g.e., s. 95.

kukçularıyla ilgili yanlış anlaşılmalara ve ön yargılara yol açmaktadır. İslâm ilim geleneğindeki görüşlerin anlaşılabilmesinde önemli bir yeri olan bu ayrışmanın kriterlerinin neler olabileceği üzerinde yeterince durulmadığı ve alışılmış geleneksel yaklaşımın ciddi bir eleştiriye tabi tutulmadan aynen tekrar edildiği görülmektedir. Bu makalede, ayrışmanın, fikhî konulardan ziyade itikâdî konularla ilgili duruştan kaynaklandığına dikkat çekmeyi amaçlamaktayız.

Tarihî Arka Plân

Hz. Peygamberin vefatından sonra sahabe İslâm'ın öğretilmesi, idare, yargı vb. amaçlarla İslâm dünyasının çeşitli bölge ve merkezlerine dağılmıştır. Gittikleri yörelerde onlar, öncelikle İslâm'ı öğretme konumunda olmuşlar, bildiklerini kendilerinden sonraki kuşağa aktarmışlardır. Kur'an ve Sünnette bulunan hükümleri uygulamışlar ve bunlarda hükümlerini bulamadıkları meselelerin çözümlerini yine Kur'ân ve Sünnete dayandırma hususunda gereken gayreti göstermişler ve içtihatla bulunmuşlardır. Dolayısıyla, kendilerinden sonraki neslin (tâbiûn) elinde, Kuran ve Sünnet'in yanında, sahabe fetvaları ve görüşleri de mevcut olmuştur.

Ayrıca Müslümanların kendi aralarındaki siyasal çekişmelerden, egemenliklerine giren bölgelerdeki kadim geleneklerden, farklı kültürlerden ve müslümanların hakimiyetini içlerine sindiremeyenlerin bir takım çalışmalarından kaynaklanan itikâdî tartışmalar zamanla çoğalmış ve tâbiûn döneminden itibaren *Halku'l-Kur'an, imamet, imânın artıp eksilmesi ve büyük günah meselesi* gibi kelâmî konular yoğun bir şekilde tartışılmıştır. Fikhî re'y/içtihat/yorum, sahabe döneminden beri uygulamada var olmasına karşın bu ekseninde bir ayrışma yaşanmamışken, belirttiğimiz kelâmî konuların tartışılmaya başlanmasıyla birlikte Hicaz bölgesi ve Irak bölgesi, farklı iki tutumun baskın olduğu bölgeler olarak öne çıkmıştır. Bu farklılaşmanın, bu güne kadar yapılan çalışmalarda daha çok fikhîçiler arasındaki metot ve üstat farklılığından kaynaklandığı savı öteden beri dile getirilmiş, itikâdî tartışmaların etkisi göz ardı edilmiştir.

Ayrışma zemîni: Fikhî-hukûkî yöntem mi, itikâdî duruş mu,?

Ayrışmanın, fikhî tutumla ilgili olduğu ön yargısıyla meseleye yaklaşıncaya problemlerle karşılaşırız. O günden bu güne kimin Ehl-i Re'y, kimin Ehl-i Hadîs olduğunun belirlenememesi; re'yi bütün müçtehitlerin kullanmış olması, Ebû Hanîfe (150/767) ittifakla re'y ehlinden sayılırken benzeri fikhî metotlara sahip oldukları halde, İmam Mâlik'in (179/795) ve Şâfiî'nin (204/820) çoğunlukla Ehl-i Hadîs sayılması; hadîsle ilgili tutumlarında bazı farklı kriterlere sahip olmalarına rağmen farklılığın bu ayrışmaya esas olabilecek dereceye ulaşmaması; coğrafi farklılığın bu ayrışmayı izah etmede çelişkiler barındırması gibi hususlar, başka nedenlerin araştırılmasını gerekli kılmaktadır.

Üstelik, müçtehitler arasında var olan bazı yöntem farklılıkları, onlardan bir kısmının aşırı ve sert eleştirilere maruz kalmasını açıklayamamaktadır. Kendilerini Ehl-i Hadîs olarak gören kimseler, re'yciler dediği kimselere karşı ithamlarda bulunmuş, bu ithamları taşıyan rivayetler gün geçtikçe kabarmış ve önemli miktarda literatür oluşmuştur. Taassuba dayalı bu tutum tarih boyunca değişik şekillerde devam etmiştir. Ehl-i Hadîs tarafından o dönem alimlerine karşı yapılan bazı asılsız ithamların günümüzde dahi etkisini sürdürdüğünü, *Ehl-i Re'y* kavramının gelişigüzel kullanıldığını ve selefte atfedilen rivayetlerin tetkik edilmeden aktarıldığını teessüfle müşahede etmekteyiz.

Ayrıca, bu ayrımın atfedildiği dönemde fikhin henüz müstakil olarak tedvin edilmediği ve *fikh* kavramının o dönemde inanç, ibadet, ahlâk ve hukûkun bütününe kapsayacak şekilde kullanıldığı göz ardı edilmemelidir. Bunların yanında, o dö-

nemde *fıkhın, rivayet bilgisi* anlamına gelen *ilim* kavramının mukabili olarak, daha çok *rivayetten istinbat edilen bilgi* anlamında kullanılması, İmam Muhammed eş-Şeybânî'nin (189/804), Zühri'yi (124/741) Medîne'nin en büyük fıkıhçısı ve muhaddisi olarak nitelemesi ve Şâfiî'nin “ehlül-ilm bi'l-hadîs ve'r-re'y” tabirini kullanması gibi örnekleri aşağıda gelecek olan bazı hususlara daha yakından bakan araştırmacılar, ilk dönemde Ehl-i Hadîs - Ehl-i Re'y ayırışmasını henüz bulunmadığını ifade etmişlerdir.³ Ancak, kaynaklar incelendiğinde, re'ye karşı olumsuz görüş bildiren bazı alimlerin bu dönemde yaşadığı görülür. Dolayısıyla bu dönemde ayırışma olmakla beraber, bunun kriterlerinin neler olabileceği konusu henüz yeterince aydınlatılabilmiş değildir. Bu noktada, o dönem alimlerinin özellikle inançla ilgili konulardaki tutumlarının ve itikâdî konulardaki re'ye karşı geliştirdikleri tavırlarının bu ayırışmayı daha tutarlı bir şekilde izah edip etmeyeceğinin tartışılması önem arz eder. Nitekim, günümüzde bazı araştırmacılar bu hususa dikkat çekerler.⁴

Konuyu öncelikle Fıkıh açısından gözden geçirip sonra itikâdî konularla ilgili yönüne işaret edeceğiz:

1- Fıkıh açısından baktığımızda, sahabe ve tâbiûn döneminde bütün müçtehitler içtihadı başvurmuş ve re'y içtihadı ile hüküm vermiştir. Bir çok usulcü, bu konuda sahabe arasında icmâ' bulunduğunu ifade eder.⁵ Sünnî Fıkıh mezhepleri de, genel olarak re'yin bir yöntem olarak kabulünde görüş birliği etmiş ve bunun zorunluluk olduğunu belirtmişlerdir.⁶ Sözelimi, Hicaz ekolünün imamı olarak gösterilen İmam Mâlik, fikhî konularda re'y içtihadına başvurmada, Ebû Hanîfe'den geri kalmaz.⁷ Onun, içtihatlarında maslahata en çok yer veren İmam olduğuna dikkat çekildiği gibi, *İstihsan*'ı kullandığı da bilinen bir husustur. Aynı şekilde, Şâfiî'nin eserleri de re'y içtihadı örnekleriyle doludur. Ahmed b. Hanbel'in (241/855), rivayete verdiği ağırlık bilinmekle beraber, o da re'y içtihadından müstağni olamamıştır.⁸ Dolayısıyla, fıkıh dikkate alındığında, ilk dönemde, biri tamamıyla hadîsi savunan, diğeri de sadece re'yi kullanan iki ayrı grubun var olduğu tezi isabetli görülmemektedir.⁹ Müzenî'nin (246/877) şöyle dediği rivayet edilir:

“Hz. Peygamberden günümüze kadar fakihler, dînî hususlarla ilgili ahkâm konularında kıyası kullanmışlardır. Hakkın benzerinin hak, batılın benzerinin de batıl olduğunda ittifak etmişlerdir.¹⁰

Bütün bunları dikkate alan bazı araştırmacılar, re'yin fıkıhta kullanımının bu ayırışmada kriter olamayacağını ifade etmekten kendini alamamıştır.¹¹ Keşerî (1952), daha ileri giderek, fıkıh açısından böyle bir ayırımı yapmanın, hayali bir ayırım olup aslı bulunmadığını ve *mihne* olayından sonra ortaya atıldığını söyler.¹²

³ Ahmet Hasan, *a.g.e.*, s. 153.

⁴ Sönmez Kutlu, Türklerin İslâmlaşma Sürecinde Mürcie ve Tesirleri, Ankara 2000, s. 204; a.mlf., İslam Düşüncesinde İlk Gelenekçiler, s.31 vd.

⁵ Cüveynî, Ebu'l-Meâlî, *el-Burhân*, Beyrut 1997, II, 14-15, Serahsî, Ebû Bekr, *Usûlü's-Serahsî*, İstanbul 1984, II, 132-133; Gazâlî, Ebû Hâmid, *el-Mustasfâ*, Beyrut ty., II, 245.

⁶ Apaydın, Nasları Anlamada yetki ve Yöntem Sorunu, s. 17; İ. Hakkı Ünal, *İmam Ebu Hanîfe'nin Hadîs Anlayışı ve Hanefî Mezhebinin Hadîs Metodu*, Ankara 1994, s. 43.

⁷ Ahmet Hasan, *a.g.e.*, s.179.

⁸ Ahmed b. Hanbelin içtihat usûlü için bkz.: Ferhat Koca, *İslam Hukuk Tarihinde Selefi Söylem Hanbelî Mezhebi*, Ankara 2002, 121 vd.

⁹ bkz.: Karaman, *a.g.e.*, s. 102; Ahmet Hasan, *a.g.e.* s. 153.

¹⁰ Ebû Amr b. Abdilber, *Câmî'u Beyânî'l-İlm*, Cidde 1998, II, 873.

¹¹ Esat Kılıçer, Ehl-i Re'y, *DİA*, X, 520 vd.

¹² bkz. Ünal, *a.g.e.*, s. 48.

2- Fıkıhta re'yin kullanımının bu ayrışmada kriter olabileceği iddia edildiğinde, re'yin cârî olabileceği ve olamayacağı konularla ilgili tutuma da bakmak gerekir. Ehl-i Re'y olarak nitelenen fıkıhçılar ile Ehl-i Hadîs olarak nitelenen fıkıhçılar, re'yin cari olduğu fikhî konularda, kendileriyle ilgili bu nitelemeyle çelişen bir tutum takınmaktadırlar. Zira re'y ehli olarak öne çıkarılan müçtehitler, re'yin cârî olduğu konuları, prensipte, diğerlerinden daha dar tutarlar. Hanefilere göre, belirlenmiş miktarlar (mukadderât), hadler, ruhsatlar gibi konularda kıyasa baş vurulamaz. Buna mukabil, diğer müçtehitler, *ta'dîl* edilebildiği oranda bu konularda da içtihad ve kıyasa yer verirler. Ayrıca, Mâlikiler kıyas üzerine kıyası caiz görürler ve hanefilerin aksine, aklen kavranılabilir gördükleri (ma'kûlü'l-ma'nâ) ruhsatlarda kıyası geçerli kabul ederler.¹³ Görüldüğü gibi, Malikiler ve diğer bazı müçtehitler, Fıkıhta re'ye oldukça geniş bir yer vermektedirler.

3- Hanefilerin, hadîsleri kabulde senet tenkidinin yanında metin tenkidine yer vermelerinin¹⁴ eleştirisi almalarında rolü vardır. Ancak, İbn Abdilberr (463/1070) bu eleştiriyi haklı bulmaz ve şöyle der:

"Ebû Hanîfe'nin hadîsleri metin tenkîdine tabi tutması ve te'vilde bulunması, kınanacak bir husus değildir. Çünkü bu ondan önce de yapılmıştır ve Ehl-i Hadîs'ten herkesin bir te'vili ve bir sünnete aykırı düştüğü görüşü vardır. Onun bu tutumu, Ehl-i Hadîs tarafından, haksız olarak eleştirilmiştir."¹⁵

Dolayısıyla, müçtehitlerin hadîs metotları da, bu ayırımı belirleyici olamamaktadır. Çünkü, bütün müçtehitler, Sünnet'in Kur'ân'dan sonra ikinci kaynak olduğunda hemfikirdir. Ancak, hadîs tenkîdinde farklı kriterler ileri sürmektedirler. Mesela İmam Mâlik, bazı durumlarda sahabe ya da tâbiûn görüşüne dayanarak hadîsi reddetmiş ve Iraklılar ve İmam Şâfiî tarafından hadîsi ihmal etmekle eleştirilmiştir.¹⁶

Irak bölgesinde yeterince hadîs bulunmadığı hususu da, bu bölge alimlerinin re'yci olarak kabul edilmesinde bir gerekçe olarak ileri sürülür. Bunun nasıl tespit edildiği bir tarafa, isimlerini burada sayamayacağımız kadar fazla sahabenin bu bölgeye (özellikle Kûfe) gelmesi ve bölgenin pek çok muhaddisi barındırmasının yanında¹⁷, hadîs için o dönemki seyahatler dikkate alındığında, bunun mesnetsiz bir iddia olmaktan öte geçemeyeceği anlaşılır. Ebû Hanîfe'nin hadîste zayıf olduğu iddiası ise, hadîs alimlerinin onun hakkındaki ifadeleri¹⁸ dikkate alındığında aynı şekilde mesnetsizdir. Sözelimi, *cerh ve ta'dîl*de sıkı tutumuyla bilinen Yahya b. Ma'in'e (233/774) göre Ebû Hanîfe, hadîste Şâfiî'den daha mevsûktur/güvenilirdir.¹⁹

Ebû Hanîfe'nin re'ycilikle itham edilmesine gerekçe olarak ileri sürülen hadîse yeterince yer vermeme ya da sahih hadîse muhalefet iddiası da gerçeği yansıtmaktan uzaktır. Hanefiler bu iddiayı reddetmiş, dayandıkları hadîsleri daha o dönemden itibaren yaptıkları çalışmalarda ortaya koymuşlardır. Serahsî (483/1090), Hanefilerde re'y ile amel sünnetten sonra geldiğini, gerçekte sünnete ve re'ye en iyi kendilerinin itibâ ettiğini söyler ve buna; *mürsel* hadîsle amel etmelerini, meçhul kişinin rivayetini ve sahabî görüşünü kıyasa takdim etmelerini delil gösterir. Ona göre, Şâfiî, mürsel

¹³ Serahsî, *a.g.e.*, II, 111 vd; Cüveynî, *a.g.e.*, II, s. 11; İsnevî, Cemâluddîn, *Nihâyetu's-Sûl*, Beyrut 1982, IV, 35.

¹⁴ Yunus Apaydın, Hanefî Hukukçuların Hadîs Karşısındaki Tavrılarının Bir Göstergesi olarak Manevî İnkıta' Anlayışı, EÜİFD, şy. 8, s.159-193; Ünal, *a.g.e.*, s. 83 vd., 146 vd.

¹⁵ İbn Abdilberr, *a.g.e.*, II, 1080.

¹⁶ Bkz: A. Hasan, *a.g.e.*, s. 127, 129, 130, 137.

¹⁷ Ünal, *a.g.e.*, s. 49 vd.

¹⁸ Ünal, *a.g.e.*, s. 222 vd.

¹⁹ İbn Abdilber, *a.g.e.*, II, 1080.

hadislerle amel etmeyerek bir çok sünneti terk ettiği gibi, ihtilaf ettikleri konularda sahabeden herhangi bir görüş almayabileceğini söyleyerek, Hz. Peygamber'den işitilme ihtimali olan rivayetleri de terk etmiş olmaktadır.²⁰

4- Ehl-i Hadis - Ehl-i Re'y ayırımında, Hicaz bölgesi ve Irak bölgesi şeklinde zikredilen coğrafi tasnif de tutarlı bir kriter olarak görünmemektedir.²¹ Zira, fıkıh açısından bakarsak, Medine ekolünün öncülerinin başında Hz. Ömer, Hz. Ali, Zeyd b. Sabit ve diğer sahabe gelmekte olup bunların re'y içtihadına sıkça başvurduğu bilinmektedir. Medine İmamı Mâlik'in re'y içtihadına başvurmada Ebû Hanîfe'den geri olmaması, ayrıca Medine'de, re'y ile fetva vermekte ün yapmış Rabi'atü'r-re'y (136/753) gibi alimlerin bulunmasının yanında, Irak'ta Süfyan es-Sevri (161/778), Mesrûk b. el-Ecdâ' (63/683), Şa'bî (103/712) gibi Ehl-i Hadis olarak kabul edilen kimselerin bulunması fikhî tutum açısından bu ayırımın yapılmasını engeller. Medineliler kendi re'yelerini, Iraklılarda olduğu gibi, akıl yürütme ve hadisleri kabulde kullanmışlardır. Konuyu inceleyen araştırmacılar, her iki bölge alimlerinin, hukûkî problemleri çözmede aynı yaklaşıma sahip olduklarını ve fıkıh açısından bakıldığında, aralarında dikkate değer bir farklılık görülmediğini ifade ederler.²² Bu durumda, İmam Mâlik'in re'y ehlinde sayılması da, problemi çözmez.

5- Bu ayırımla ilgili diğer bir problem, fıkıh dikkate alındığında kimin Ehl-i Re'y kimin de Ehl-i Hadis olduğunun belirlenememesidir. Sözelimi, Yahya b. Ma'în'e göre Mâlik re'y ehlidir.²³ Bazen Ahmed b. Hanbel dahil bütün müctehitler rey ehlinde sayılırken, sadece rivayetle uğraşanlar Ehl-i Hadisten sayılır (Ancak bu durumda re'y ehli olarak sadece Ebû Hanîfe'nin hedef alınarak yerilmesini nasıl açıklayacağız). Bazıları, Hicaz ekolünü ve buna bağlı olarak, Mâlik, Şâfi'î, Ahmed b. Hanbel ve diğerlerini Ehl-i Hadis sayarken, Irak ekolünü ehl-i rey kabul eder ve bunların Ebû Hanîfe ve ashâbî olduğunu ileri sürerler. Şâfi'î bazen bu guruptan bazen diğerindedir vs.²⁴

Fıkıh açısından bakıldığında tarafları belirleme sıkıntısı her iki tarafı *müfrit* ve *mutedil* guruplarına ayırarak aşılmaya çalışılmıştır.²⁵ Ancak, "*müfrit reyçiler*" ifadeyle, somut olarak kastedilen kimseler belli olmadığı gibi, bunların bazı *mutezîliler* ya da *hâriciler* olduğu²⁶ ifadesi, sünneti reddetme eğiliminin bazı kelamcılarının tavrı olduğunu ve bu merkezde yaşanan ayrışmanın fikhî değil kelâmî olduğunu gösterir.

İtikâdî konulardaki yoruma yer vermeksizin sadece nakille yetinme tutumunu fikhî içtihatlarına yansıtan kimseler de yok değildir. Bu açıdan bakıldığında, kıyas vb. re'y yöntemlerini tamamen reddeden zâhirîlerle birlikte zaruret bulunmadıkça re'ye/kıyasa başvurmayan Ahmed b. Hanbel Ehl-i Hadis'ten sayılabilir. Nitekim böyle bir tasnifte, Ehl-i Hadis iki guruba ayrılmış, mutedil eserciler arasına Ahmed b. Hanbel ve diğer bazı ulema yerleştirilmiş, müfrit olanlar sınıfında ise Zâhirîler sayılmıştır. Re'yciler sınıfına, Ebû Hanîfe, İmam Mâlik, Evzâ'î (157/774) ve Süfyan es-Sevri gibi alimler konulmuştur.²⁷ Şâfi'î bu tasnifte yer alamamıştır. Ancak fıkıh açısından böyle bir tasnifi yaparsak, re'y ehli olarak sadece Ebû Hanîfe ve arkadaşlarının hedef alınmasını, buna karşılık Mâlik ve Şâfi'î'nin övülmesini izah edemeyiz. Bu

²⁰ Serahsi, *a.g.e.*, II, 113.

²¹ Esat Kılıçer, *a.g.m.*, 530; Karaman, *a.g.e.*, s. 102.

²² Ahmet Hasan, *a.g.e.*, s. 158, 162.

²³ Kılıçer, *a.g.e.*, s. 118.

²⁴ Farklı değerlendirmeler için bkz. Ünal, *a.g.e.*, s. 37-39; Kutlu, *İlk Gelenekçiler*, s. 193 vd.; Koca, *a.g.e.*, s.25.

²⁵ Karaman, *a.g.e.*, s. 103 vd.

²⁶ Karaman, *a.g.e.*, s. 116.

²⁷ Karaman, *a.g.e.*, s.106.

durumda, Ahmed b. Hanbelin de yer yer içtihat ve kıyasa başvurduğu göz önüne alınırsa, fikhî açıdan bütün İslâm alimlerini re'y ehli olarak gören ifadelerde haklılık payı olduğu anlaşılır.

Görüldüğü gibi, fıkıhçılar böyle bir tasnife tabi tutulduğunda açıklanması güç hususlarla karşılaşmaktadır. Şimdi, meselenin itikâdî konularla ilgili boyutuna bakalım:

6- Ehl-i Hadîs'e verilen isimler ya da onlarla ilgili nitelendirmelerin itikâdî konulara atıfta bulunduğu daha ilk bakışta görülmektedir. Onlara "*Ashâbu'l-Hadîs, Müşebbihe, Mücebbire, Haşevîyye, Sıfâtîyye, Ehlü'l-Eser ve Selefiyye*"²⁸ denilmektedir. *Haşevî* nitelemesi hicrî II. asrın başından itibaren kullanılmıştır.²⁹ III. asırda ise haşevîlik olgusunun daha çok Hanbelîlik ile birlikte anıldığını ve bu ikisinin birbirinin yerine kullanıldığını görüyoruz.³⁰ Bu isimlendirmeler, Ehl-i Hadîs'in, fikhî değil itikâdî bir ayrışmanın tarafı olduğunu göstermektedir.

7- Re'y-hadîs tartışmalarının yoğun olduğu, özellikle II. asırda, daha önceki zamanlarda olduğunun aksine re'y, sadece amelî-fikhî konuları kapsayan bir terim değildir.³¹ Ehl-i Hadîs – Ehl-i Re'y bağlamında kullanıldığında re'y kavramı, bu dönemden itibaren büyük oranda *kelâmî re'ye* tekâbul etmektedir. Çünkü, Ehl-i Hadîs'e göre, re'y denince akla, öncelikle, *inanç ilkelerinin akli yoruma tabi tutulması ve bu konularda ileri sürülen görüş* gelmektedir.³² Dolayısıyla kelâm, re'y olarak, Ehl-i Hadîs'in, *inançla ilgili konuların akli temellendirmeye ve yoruma tabi tutulmadan kabul edilmesi* şeklindeki tutumunun tam karşıt kutbunda yer almakta ve bu tutumun bitişi yerde başlamaktadır. Nitekim *Lisânu'l-Arab* müellifi de, re'yin bir anlamının itikâd olduğuna dikkat çeker ve şöyle açıklar: "*Filan Ehl-i Re'ydendir denildiğinde, onun Hâricî görüşleri ve Hâricî mezhebini kabul ettiği kastedilir.*"³³

8- Bu ayrışmayı doğru anlamamızı sağlayacak önemli göstergelerden bir diğeri, Ehl-i Hadîs'in, re'ycileri yererken daha çok inançla ilgili konuları sebep göstermesi ve olumsuzlanan re'y ile ilgili rivayetlerde bu nevi re'yin çoğunlukla re'y cârî olmayan konularla, yani inanç konularıyla ilgili olmasıdır. Ehl-i Hadîs'in kelâmî konulardaki re'y ile fikhî konulardaki re'yi ayrı tutması ve birincinin aksine ikinciye meşru görmeleri de konuya açıklık kazandırır. Kötülenen re'y bağlamında, *Cehm'in (128/745) re'yi* özellikle zikredilir.³⁴ Bu durum, tartışmada fikhî konulardan ziyade itikâdî konularda yoğunlaşılmasını da izah eder.

İbnu'l-Kayyim (751/1350), naslara muhalif olan re'yin haramlığı konusunu işlerken, "sıfatlar" konusuyla başlar ve şöyle der:

"Ehl-i İmân bazı hükümlerde ihtilaf ettikleri halde İmandan çıkmazlar. Sahabe de bir çok hükümde ihtilaf etmiştir. Onlar ümmetin önderleri ve İmânı en mükemmel olanlarıdır. Allah'a hamd olsun 'esmâ, sıfât ve ef'âl' konularının hiç birinde ihtilaf etmemişlerdir..."³⁵

²⁸ Selahattin Yücel, *Hadis Literatüründe Kitâbu's-Sünne Geleneği*, basılmamış çalışma, Erzurum 2001, s. 28, 32, 34, M. Emin Özafşar, *İdeolojik Hadîşçiliğin Tarihi Arka Planı*, Ankara 1999, s. 28, 109 vd; Ramazan Altıntaş, *Haşevîyye'nin Doğuşu ve Kelâmî Görüşleri, Cumhuriyet. Üniv.İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 3, s. 60 vd.

²⁹ Özafşar, *a.g.e.*, s. 81, 83

³⁰ Özafşar, *a.g.e.*, s.78 vd., 87, 154; Altıntaş, *a.g.m.*, s.65 vd

³¹ Halife Babkâr el-Hasen, *el-İctihâd bi'r-Re'y*, Kâhire 1997, s. 365.

³² İbn Abdilberr, *a.g.e.*, II, 1053 vd.; İbn Kayyim el-Cevziyye, *İ'lâmu'l-Muvakkî'in*, Beyrut 1993, I, 39.

³³ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, Beyrut 1993, V, 91.

³⁴ Ebû İshâk eş-Şâtıbî, *el-İ'tisam*, Beyrut 1991, I, 497; İbn Abdilberr, *a.g.e.*, II, 1053.

³⁵ İbn Kayyim el-Cevziyye, I, 39.

Bu ifadeler, reddedilen re'yin îman konularıyla ilgili olduğunu ortaya koymaktadır.

9- Ehl-i Hadîsin, rey ehline karşı ileri sürdüğü en önemli iddia *Sünnet karşılığıdır*. Yukarıda belirttiğimiz gibi, bu iddiayı hiçbir müctehit kabul etmediği gibi, Fıkıh açısından bakıldığında zaten doğru da değildir. Burada re'ye mukabil olarak kullanılan *es-Sünne* kelimesinin o dönemdeki anlamına göz atmak konuya açıklık kazandıracaktır. O dönemde, *es-Sünne* kavramı, fikhî ve pratik anlamından ziyade, *itikâdî konulardaki nasların yoruma tabi tutulmadan kabul edilmesi'* olarak öne çıkarılan ve *sahabe ve tabiünün önde gelenlerinin tavrı olarak belirtilen duruşu deyimleyen bir kavramdır*.³⁶ Görüldüğü gibi kavram, bu dönemde, itikâdî bir duruşu ifade etmekte ve bu duruşa sahip olduğunu iddia eden kimseler kendilerini *Ehl-i Hadîs/Ashâbu'l-Hadîs* olarak adlandırmaktadırlar.³⁷ Bunlar, kendi itikat esaslarını konu edinen kitaplarına da *"Kitâbu's-Sünne"* adını vermişlerdir. Dolayısıyla onların, karşılarındaki kişileri *sünnete muhalefetle* itham ettiklerinde, bu iddianın, bahsettiğimiz anlamda kullanıldığı açıklık kazanır. Sözelimi, onlara göre re'yciler, Allah'ın gözle görülemeyeceğini söyler ve bunda En'âm Sûresi 103. ayete dayanırlar. Bu tutumlarıyla onlar, *"Rabbî'nizi Kıyamette göreceksiniz"* mealindeki hadîslere muhalefet etmiş olmaktadır. Onlara göre re'yciler ayrıca, kabir azabını ve şefaati de reddetmektedirler. Allah'ın sıfatları konusunda da böyle yapmışlardır.³⁸ Görüldüğü gibi burada re'ycilerden mak-sat, fikhîçılar değil kelâmî konularda görüş beyan edenler/kelâmcılardır.

Bu durumda, yani, re'yin *itikâdî konulardaki yorum* anlamı dikkate alındığında, fikhîçılar arasından re'y ehli olarak Ebû Hanîfe'nin hedef alınmasının sebebi de anlaşılabilir. Ehl-i Hadîs'in aksine onun, *ircâ görüşünü* benimsemiş olması, îmanda artma ve eksilme olmayacağını kabul etmesi³⁹ ve talebeleri arasında Bişr el-Merîsî (218/833) ve İbn Ebî Duâd (159/240) gibi Kur'ân'ın mahlûk olduğunu şiddetli bir şekilde savunan bazı mu'tezilî kişilerin bulunması⁴⁰ gibi hususlar onun kelâmî bir duruşa sahip olduğunu gösterir ve re'y taraftarları arasında sayılmasını daha gerçekçi bir şekilde açıklar.⁴¹

10- Bir çok müellif, Ehl-i Hadîs'i, fikhî değil, kelâmî ekoller arasında sayar. Sözelimi Eş'arî, (324/945) müslüman fırkalarının on ana fırkadan türediğini söyler. Onun verdiği on ana grup kelâmî-siyasî ekollerden müteşekkildir ve *Ashâbu'l-hadîs* bunlar arasındadır: *"Şi'a, Hâricîler, Mürcie, Mu'tezile, Cehmîyye, Dirârîyye, Hüseyniyye, Ashâbu'l-hadîs ve Küllabiyye."*⁴² Kâdî de (415/1020) *Fazlu'l-i'tizâl* adlı eseğinde, Mutezile'yi *Müşebbihe* ve *Ehl-i Hadîsin* karşısına yerleştirir.⁴³ Bunun yanında mezheplerin tasnifini yapan diğer bazı kaynaklar, re'y ehli ile kelâmî bir ekol olan *mürcie* arasında da bağlantı kurarlar.⁴⁴

İbn Kuteybe (v. 276/889), hadîslerde çelişki iddia eden muhtelif fırka ve mez-

³⁶ Bkz., M. H. Kırbaoğlu, *Ashâbu'l-Hadîsin Akâid Edebiyatı, İslâmî Araştırmalar*, c. III, sy. 5, s. 79-89. s., 79.

³⁷ "es-Süne"nin itikadi konuları kapsayan bir kavram olarak kullanımı için bkz.:M. H. Kırbaoğlu, *Ehlu's-Sünne kavramı Üzerine yeni Bazı Mülâhazalar, İslâmî Araştırmalar*, c. I, sy. 1, 1986, s.71-79.

³⁸ İbn Abdilberr, *a.g.e.*, II, 1053.

³⁹ İbn Abdilber, *a.g.e.*, II, 1080, M. Ebû Zehra, *a.g.e.*, s. 169 vd.

⁴⁰ Ünal, *a.g.e.*, s. 46.

⁴¹ İbn Abdî'l-Berr, *a.g.e.*, II, 860; Talat Koçyiğit, *a.g.e.*, s. 193.

⁴² Ebu'l-Hasen el-Eş'arî, *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn*, Beyrut 1990, I, 65.

⁴³ Kâdî Abdulcebbar, Ebu'l-Huseyn, *Fazlu'l-i'tizâl ve Tabakâtü'l-Mutezile*, nşr. Fuad seyyid, Tunus, 1986, s. 185.

⁴⁴ bkz.: Kutlu, *İlk Gelenekçiler*, s.,43, 44.

heplerin iddialarını çürütmek maksadıyla kaleme aldığı eserinde, *Ehlu'l-hadis* ifade-sini kelâmcılara mukabil olarak kullanır.⁴⁵ Onun "Ehl-i Hadîs" karşısına yerleştirdiği ekoller; Hâricîler, Mutezile, Cebriye, Mürcie ve –onun deyimiyle– bazı re'yci fıkıhçılardır.⁴⁶ Fıkıhçı olarak yer verdiği şahıs sadece Ebû Hanîfedir. O, Ebû Hanife'yle ilgili eleştirisinde, *istihsân* uygulamasına değinir.⁴⁷ Ancak, reddettiği bu uygulamanın örneğini vermemesi, öteden beri var olan bir ön yargıya katıldığını gösterir. Kıyas ve istihsan konusunun, müçtehitler arasında, böyle bir ayırımda kriter olamayacağını daha önce belirttik. Üstelik onun, istihsanı kullandığı bilinen İmam Mâlik'i⁴⁸ kendisine uyulması konusunda örnek olarak sunması⁴⁹ bu görüşü ile çelişki oluşturur. İbn Kuteybe'nin, Ebû Hanife ile ilgili olarak sadece, ona karşı olan bir kaç kişinin görüşlerini vermekle yetinmesi⁵⁰ ön yargılı tutumunu pekiştirir. Ancak daha sonraki cümlelerinde Ebû Hanife hakkında; "*fetva ve görüşünün inceliği hususunda tek idi*"⁵¹ diyerek daha önceki tutumuyla –eğer önceki tutumu onun fikhî yönüyle ilgili ise– yine çelişkiye düşer.

11- Ehl-i Re'y tabirinin, itikâdî bir duruşu ifade ettiğine dikkat çeken alimler de vardır. et-Tûfî'den (716/1316), bu ayırımla ilgili olarak şöyle bir görüş aktarılmaktadır:

"Ashab-ı re'y, tamlama olması açısından bakıldığında; hükümlerle ilgili olarak görüş/re'y ileri süren herkestir ve bütün İslam ulemasını içerir. Çünkü hiçbir müçtehit içtihadında re'yden müstağni kalmaz. İlmî açıdan ise (terim olarak), selefın örfünde (kullanımında) "Halku'l-Kur'ân" meselesinden sonra Iraklılar için özel ad olmuştur.⁵²

et-Tûfî'nin de dikkat çektiği gibi, "ashâb-ı re'y" fıkıh açısından bakıldığında içtihatla bulunan bütün İslam alimlerini içerdiğine göre, Ehl-i Hadîs – Ehl-i Re'y ayrımının fikhî açıdan yapılması doğru değildir. O, Ehl-i Re'y'in terim anlamının ise, itikâdî bir meselenin tarafı olarak şekillendiğini açıkça ifade etmektedir. Ayrıca İbn Abdilberr, "*re'y kelâmcılar ve cedelciler için kullanılmıştır*," diyerek konuya katkıda bulunur.⁵³ Bu dönemde, inanç konularıyla ilgili olarak "es-Sünne"nin karşıtı bir anlamda kullanılan *bid'at* kavramı da re'y ile özdeşleştirilmekte, Ehl-i Re'y, *bid'at* ehli olarak tavsif edilmektedir.⁵⁴ Bunun yanında, kelâmcıların bidatçı olduklarına ve fukahâdan sayılmadıklarında ittifak olduğuna dikkat çekilmektedir.⁵⁵

O dönem mücadelesini inceleyen Talat Koçyiğit ulaştığı sonucu şöyle ifade eder:

"Karşı tarafın zemmedildiği mücadele hadîsçilerle kelâmcılar arasındaki mücadeledir. Ayrışma akâidle ilgili konulardadır. O dönem mücadelesi incelendiğinde bu açıkça görülmektedir."⁵⁶

İbn Kuteybe, *re'y ehli* ile *fıkıhçıları* birbirinden ayırır ve şöyle der:

45 İbn Kuteybe, *Hadîs müdafaası*, çev. M. Hayri Kırbaoğlu, İstanbul 1989, s. 59.

46 İbn Kuteybe, a.g.e, s. 58, 77, 124, 135.

47 İbn Kuteybe, a.g.e, s. 124.

48 Ahmet Hassan, a.g.e., s. 178.

49 İbn Kuteybe, a.g.e., s. 82.

50 İbn Kuteybe, a.g.e., s.125.

51 İbn Kuteybe, a.g.e., s. 163.

52 el-Hasen, a.g.e., s. 272, 1 no'lu dipnot.

53 İbn Abdî'l-Berr, a.g.e., II, 949.

54 İbn Abdî'l-Berr, a.g.e., II, 1042.

55 İbn Abdî'l-Berr, a.g.e., II, 942.

56 Talat Koçyiğit, *Hadîsçilerle Kelâmcılar Arasındaki Münakaşalar*, Ankara 1969, s. 253 vd.

"Eğer onların (kelâmcıların) ihtilafları (itikatta ve farzlarda değilde) sünnetlerde ve teferruatta (furû) olsa idi, -kendileri için iddia ettikleri şeylerden dolayı gösterecekleri mazeretleri olmamasına rağmen- yine de fıkıhçıları mazur gördüğümüz gibi, onları da mazur görebilirdik. Bu suretle onlar, fıkıhçılarla aynı durumda olurlardı. Lakin onlar tevhd, Allah'ın sıfatları, kudreti, cennetekilerin nimetleri, cehennemdekilerin azabı, Levhi mahfûz ve buna benzer, bir peygamberin bile ancak vahiyile bilebilirdiği hususlarda, ayrı bir tutum sergilemişlerdir.⁵⁷

Bu ifadelerin, Ehl-i Hadis – Ehl-i Re'y bağlamında kullanıldığında re'yin hangi anlama geldiğine ve hangi tür re'yin olumsuzlandığına yeterince açıklık kazandırdığı kanaatindeyiz.

12- Bu ayrışmanın derinleşmesinde ve farklı bazı boyutlar kazanmasında, itikâdî ve siyasî yönleri bulunan *Halku'l-Kur'ân* meselesi ve bu mesele etrafında gelişen *mihne* olayının önemli bir etkisinin bulunduğunu da belirtmeliyiz.⁵⁸

13- Ayrışmanın, bu derece yaygınlaşmasında etkisi olan diğer bir husus Arapların, o dönemde, ilmî faaliyetin daha çok *mevâliden* olan alimler tarafından yürütülmesini kabullenememeleridir.⁵⁹ Bu durumu yansıtan diğer rivayetlerin yanında, Yahudilik ve Hıristiyanlığın tahrife uğramasının, onlar arasında karışan mevâliden kaynaklandığını iddia eden ve bununla müslüman mevâlî arasında ilişki kuran rivayet dikkat çeker. Rivayete göre Ehl-i Hadis imamlarından biri⁶⁰ şöyle demiştir: "*Yahudî ve Hıristiyanların dinleri, onlar arasında re'y ortaya çıkıncaya kadar bozulmamıştır. Onlar arasında re'yi ihdas edenler ise esir edilen toplumların çocuklarıdır (ebnâu benî sebâya).*"⁶¹ Benzeri bir isnat, Ehl-i Re'ye karşı yapılmaktadır: "*Re'yi ortaya atan üç kişidir ve üçü de esir ettiğimiz toplumların çocuklarıdır (ebnâu benî sebâya), yani mevâlîdendir. Medîne'de Rebî'a, Basra'da Osman el-Bettî (145/760) ve Kûfe'de Ebû Hanîfe.*"⁶² Bu rivayet Ehl-i Hadis olduğunu iddia edenlerin, karşı tarafı yermek için ortaya ne tür iddialar attıkları hakkında fikir vermektedir.

14- Genelde, rivayetlerde hakkında olumsuz ifade kullanılan re'yin özellikleri dikkate alındığında, bunların *fikhî re'y*den ziyade *kelâmî re'y*le ilgili olduğu anlaşılır. Olumsuzlanan re'yin özellikleri şunlardır: Kişinin nasları dikkate almayıp kendi arzularını esas alması, re'yin sadece nakille bilinebilecek inançla ilgili konularda olması ve Kitap ve Sünnet'e aykırı olması.⁶³

SONUÇ

Çalışmamızda, Ehl-i Hadis – Ehl-i Re'y bağlamında kullanıldığında re'y kavramının, daha çok kelâmî bir anlam taşıdığına ve bu bağlamda Ehl-i Re'y denildiğinde öncelikle kelâmcıların anlaşılması gerektiğine dikkat çekmeye çalıştık. Fıkıhtaki içtihatlarla da *re'y* denildiği için, kelâmî re'ye karşı ileri sürülen olumsuz yaklaşımdan, diğer bir takım nedenlerin de etkisiyle, *fikhî re'y* de nasibini almıştır. Bunda, re'ye yüklediği anlamı bilen bilinçli kişilerden ziyade, re'yin her iki anlamını birbirin-

⁵⁷ İbn Kuteybe, *a.g.e.*, s. 80.

⁵⁸ Bkz.. M. Emin Özafşar, *a.g.e.*, s. 78 vd.

⁵⁹ Ünal, *a.g.e.*, s. 44, 46, 47.

⁶⁰ Kaynak kullandığımız eserde adı verilmesine rağmen, bu ifadelerin kendisine ait olup olmadığı konusundaki şüphelerimiz nedeniyle ismini vermekten kaçınıyoruz.

⁶¹ İbn Abdilberr, *a.g.e.*, II, 1047, 1051, 1052.

⁶² İbn Abdilberr, *a.g.e.*, II, 1079. Bunları rivayet eden İbn Abdilber, Ehl-i Hadis'in Ebu Hanife'yi zemde aşırı gittiğini, iftira ettiklerini ve haddi aştıklarını söylemekten kendini alamaz. *a.g.e.*, II, 1080

⁶³ Cüveynî, el-Burhân, II, 16; İbnü'l-Kayyım, *a.g.e.*, I, 39,61; Abdulvehhâb Hallâf, *Mesâdiru't-Teşri'i'l-İslâmî fîmâ Lâ Nassa Fih*, Kuveyt 1978, s. 8

den ayırmayan kimselerin katkısı olmuş ve daha ilk dönemden itibaren, re'yle ilgili tutum ve rivayetler birbirine karıştırılmıştır.

Ehl-i Re'y olarak fıkıhçılar arasında Ebû Hanîfe'nin hedef alınmasında onun kelâmcılığı, talebeleri arasında mutezîlî olanların bulunması ve ircâ görüşüyle Ehl-i Hadîsten ayrılmasının yanında, Arap kökenli olmamasının da etkisi vardır. Hadîs konusunda yeterli ve *sika* olmasına rağmen kasıtlı olarak sünnet karşılığı ile itham edilmiştir. Hadîsleri *senet tenkidinin* yanında *metin tenkidine* tabi tutması, sadece rivayetle yetinen hadîsçilerin tepkisine yol açmıştır.

Ehl-i Hadîs, özellikle inanç konularında, rivayetin zâhirî manasıyla yetinme, akîf yoruma gitmeme ve akîl bu konularda bilgi kaynağı kabul etmeme gibi bir epistemolojik tutum sergilemiştir. Onların bir kısmının, bu tutumu diğer alanlarda da sergilediği görülmektedir. Ahmed b. Hanbel, zaruret bulunmadıkça fıkhîta kıyasa başvurmamakta, zâhirîler ise kıyası tamamen reddederek daha aşırı bir tutum sergilemektedirler.

Ehl-i Hadîs'in, rey ehline karşı şiddetli ve sert saldırıları ve re'ye karşı kitaplarda zikredilen rivayetler göz önüne alındığında, bu saldırı ve rivayetleri Fikhî yöntem eleştirisi olarak değerlendirmek zordur. Böyle bir problemin oluşmasında, diğer etkenlerin yanında, çoğunun uydurma olduğu açık olan yığınla rivayetin ve Ehl-i Hadîs'in taassuptan kaynaklanan tutumunun rolüne işaret etmek gerekir. Bütün bunlar re'yle ilgili rivayetlerin, sihat derecesinin yanında, rivayete konu olan re'yin hangi tür (fikhî mi itikâdî mi) re'y olduğu hususunda dikkatli olunması gerektiğini göstermektedir. Fikhî re'y hiç tartışma konusu olmamıştır demiyoruz. Ancak, Fikhî-taki re'y ile Kelâm'daki re'yin ayrı değerlendirildiği dikkate alınmalı, biriyle ilgili rivayetler, isim benzerliğinden dolayı diğerine teşmil edilmemelidir.

Ehl-i Hadîs olarak anılan bu gurup için, "*Kelâm ilminde "selefiye"; Hadîs ilminde "Ashâbu'l-hadîs"; Fıkıh açısından ise "Ehl-i Hadîs" terimleri kullanulabilir*", şeklindeki yaklaşım, olayı çözmekten ziyade örtbas etmekte ve sanki fıkhîta benzeri derinlikte bir ayrışmanın var olduğu izlenimini vermektedir. Dolayısıyla biz bunu da uygun bulmuyoruz.

Diğer taraftan, ekollere ve kişilere, siyah beyaz mantığıyla bakılmamalı ve kişiler tek yönlü olarak değerlendirilmemelidir. Özellikle hicri II. ve III. asırlarda, hem kişilerin epistemolojik tutumları hem de ekollerin yapısı homojenlik göstermemektedir. Sözgelimi, Ehl-i Hadîs'e karşı yapılan *mücessime* ve *müşebbihe* nitelendirmelerinin onların tamamı için geçerli olmadığını biliyoruz.

Bahsettiğimiz nedenlerden dolayı, *Ehl-i Re'y* ve *Ehl-i Hadîs* kavramlarını geliştiregelim kullanmanın, tarafları rastgele ilzam etmenin ve sırf bu guruplardan biri içerisinde adı geçtiği için bazı alimler hakkında olumsuz nitelendirmelerde bulunmanın isabetli bir tutum olmadığını ifade etmeliyiz. Ayrıca, terimleri çok kapsamlı bir anlamda kullanmanın, gerçekte belirsizliğe ve anlamsızlığa götürdüğü de bilinmelidir.